

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

COVID 19 SONRASI ULUSLARARASI TİCARETTE ANLAŞMALAR*

Selminaz ADIGÜZEL¹

Doç.Dr.

Harran Üniversitesi, Siverek Uygulamalı Bilimler Fakültesi

E-mail: sadiguzel@harran.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-6808-2888

Öz

2020 yılında WHO tarafından pandemi olarak ilan edilen Covid 19, uluslararası ticarete dengeleri değiştirdi. ABD'de Johns Hopkins Üniversitesi 'nin yaptığı bir araştırmaya göre, Covid 19 virüsü Aralık ayında Çin'de ortaya çıktığından beri, dünya çapında 11,3 milyondan fazla COVID-19 vakası rapor edildi ve geri kazanımlar 6,1 milyonu aşmıştır. (Rehinov, 2021). Küresel ticarete yeni ticaret yolları, yeni ticari birliklerinin oluşumuna sebep olan COVID-19, dünyadaki gelişmiş gelişmekte olan ülkelerin GSYİH sını etkilemiş, gelişmekte olan ülkeler için giderek artan bir endişe kaynağı haline gelmiştir. İthalata yönelik tarifeler ve diğer kısıtlamalar, ürünlerin gelişmekte olan ülkelere akışını bozmuştur. Covid-19 Avrupa ve Kuzey Amerika'da öldürücü iken, gelişmekte olan ülkelerde vaka sayısı artmaktadır. Uluslararası ticarete yön veren uluslararası örgütlerin verilerini incelediğimizde uluslararası ticaret anlaşmalarının sağlık malzemeleri ve tarım malzemeleri sektörüne yoğunlaştığını görmekteyiz. Pandemi can kayıplarının artması, aşı milliyetçiliği ve sağlık sektöründe acil müdahale malzemelerinin eksikliği, ülkeleri, işbirliği yapmaya zorlamış her ülke kendi ülke vatandaşının

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** sadiguzel@harran.edu.tr

Atf (APA): Adıgüzel, S., (2022), Covid 19 Sonrası Uluslararası Ticarete Anlaşmalar, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 14 (1): 12-47., <https://doi.org/10.53881/hiad.1065574>

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

sağlığını ön plana almıştır. Araştırmamızda DTO, Avrupa Birliği'nin yanısıra Türkiye Amerika, Japonya Çin İngiltere gibi ülkelerin ticaret anlaşmaları ele alınmıştır. Sağlık krizi ortaya çıktıkça, ticaret politikası, çözümü için uluslararası ticaretin önemi ortaya çıkmıştır. Bu araştırmada uluslararası ticaret anlaşmalarının, pandemi döneminde, ticaretteki engelleri nasıl çözdüğü, sübvansiyonların, ticaretteki engellerin kaldırılmasındaki etkileri, insan sağlığı söz konusu olduğunda evrensel bir değer olan yaşama hakkı sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı konularına yer verilmiştir. Araştırmada ayrıca DTÖ'nün gelişmiş ülkelerin lehine kararlar alıp almadığı konusu ele alınarak uluslararası ticaret anlaşmalar çerçevesinde ekonomik işbirliklerine yer verilmiştir. Literatür taranarak uluslararası ticaret anlaşmaları konusu ve tarafları incelenmiştir. Uluslararası ticarete 1990'da 50'den bugün ise 300'den fazla ticaret anlaşması bulunmaktadır. Bu anlaşmaların çoğu, ticaretin ötesinde “derin” entegrasyonu sağlamayı hedefleyerek erişimlerini tarifelerin çok ötesine genişletmiştir. Bu derin ticaret anlaşmalarının ticareti ve ticaret dışı sonuçları nasıl etkilediği ve COVID-19 sonrası dünyada ticari ilişkileri nasıl şekillendirebilecekleri konusu bu araştırmanın amaçları arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: DTÖ, COVID-19, Ekonomik işbirliği, Uluslararası Ticaret Anlaşmaları, Avrupa Birliği

Alan Tanımı: Uluslararası Ticaret, Hukuk

AFTER COVID 19 AGREEMENTS in INTERNATIONAL TRADE

Abstract

Declared as a pandemic by WHO in 2020, Covid 19 changed the balances in international trade. According to a study by Johns Hopkins University in the USA, since the Covid 19 virus emerged in China in December, more than 11.3 million cases of COVID-19 have been reported worldwide, with recoveries exceeding 6.1 million. (Rehinov, 2021). COVID-19, which has caused the formation of new trade routes and new trade unions in global trade, has affected the GDP of developed developing countries in the world and has become an increasing concern for developing countries. Tariffs and other restrictions on imports have disrupted the flow of products to developing countries. While Covid-19 is deadly in Europe and North America, the number of cases is increasing in developing countries. When we examine the data of international organizations that direct

international trade, we see that international trade agreements focus on the health materials and agricultural materials sector. The increase in the loss of life in the pandemic, the nationalism of the vaccine and the lack of emergency response materials in the health sector forced countries to cooperate, and each country prioritized the health of its citizens. In our research, trade agreements of countries such as DTO, European Union as well as Turkey America, Japan China England have been discussed. As the health crisis unfolded, the importance of international trade for trade policy and resolution emerged. In this research, how international trade agreements solved the barriers to trade during the pandemic period, the effects of subsidies on removing barriers to trade, the right to life, which is a universal value when it comes to human health, and the right to benefit from health services are included. In the research, the issue of whether the WTO has taken decisions in favor of the developed countries has been discussed and economic cooperations within the framework of international trade agreements have been included. The subject and parties of international trade agreements were examined by scanning the literature. There are more than 300 trade agreements in international trade, up from 50 in 1990. Many of these agreements have expanded their reach far beyond tariffs, aiming at achieving “deep” integration beyond trade. The subject of how these deep trade agreements affect trade and non-trade results and how they can shape trade relations in the post-COVID-19 world are among the aims of this research.

Key Words: WTO, COVID-19, Economic cooperation International Trade Agreements, European Union

JEL Code: F1

1. GİRİŞ

Uluslararası ticaret, ekonomik ilişkilerin ulus devletin egemen iradesiyle, hukuki çerçevede ilişkilerin düzenlenmesidir. Tarafların serbest iradeleri ile karşılıklı uyumsuzlukların çözümü ulusal ve uluslararası anlaşmalarla mümkündür. Kurumların irade serbestisine göre koydukları kurallarla düzenlenen uluslararası anlaşmalar, imzalandıkları andan itibaren hukuki sonuç doğurarak irade uyumu sonucu tarafları bağlamaktadır.

Uluslararası yatırım anlaşmaları, taraf ülkeleri yatırıma teşvik eden anlaşmalardır. Taraf devletlerin sayısına göre iki taraflı ve çok taraflı yatırım anlaşmaları

uluslararası yatırım anlaşmaları, iki taraflı ve çok taraflı olarak ayrı ayrı ele alınacaktır.

2. ULUSLARARASI TİCARET ANLAŞMALARI ve TÜRKİYE

2.1. İki Taraflı Yatırım Anlaşmaları

İki taraflı yatırım anlaşmaları, bir devletin tabiiyetindeki gerçek ve tüzel kişilerin başka bir devlette yapacakları yatırımların, hukuki anlamda korunmasını ve teşvikini amaçlayan uluslararası anlaşmalardır. Bu anlaşmalar Türkiye'de Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları (YKTK Anlaşmaları), dünyada ise Bilateral Investment Treaties (BITs) olarak adlandırılırlar. Türkiye'de ise 1954 yılında 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra, yabancı yatırımcıların ülkeye çekilebilmesi konusu daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda, ilk kez 1962 yılında Almanya ile YKTK Anlaşması imzalanmış, 1985 yılından itibaren de bu anlaşma müzakerelerine hız verilmiştir .YKTK Anlaşmaları, yatırımcının temel hak ve menfaatlerinin uluslararası hukuk temelinde korunmasını, kamulaştırma veya devletleştirme halinde yatırımın gerçek bedelinin gecikmeksizin ödenmesi ve transferini, transferlerin gecikmeksizin yapılmasını, savaş veya iç karışıklık hallerinde milli muamele ilkesi çerçevesinde zarar gören yatırımcılara tazminat ödenebilmesini ve uluslararası tahkim imkanlarının tanınmasını garanti altına almaktadır (Ozbakir, 2021) Avrupa'nın çeşitli büyük ekonomik merkezlerinde kurulmuş olan uluslararası tahkim merkezleri de yatırım uyuşmazlıklarının çözümü için bir mekanizma olarak kabul edilmektedir. Türkiye, 2021 Mayıs ayı itibari ile Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşma'sını imzalamıştır ve bu anlaşmaların 81'i halen yürürlüktedir.

2.2.Çok Taraflı Yatırım Anlaşmaları

Çok taraflı yatırım anlaşmaları, ikiden fazla ülke arasında yapılan ve birbirlerinin topraklarında gerçek ve tüzel kişiler tarafından yapılan yatırımları korumaya ve geliştirmeye yönelik hükümler içeren anlaşmalardır. Önemli çok taraflı yatırım anlaşmalarının bazıları şunlardır;

- Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) (Yerini ABD-Meksika-Kanada Ticaret Anlaşması'na (USMCA) bıraktı.),
- Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN),

- Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR),
- Trans-Pasifik Ortaklığı (TPP).

Bölgesel bazda koruma sağlayan bu anlaşmaların yanı sıra, sektörel bazda koruma sağlayan “Enerji Şartı Anlaşması (Energy Charter Treaty)” da bulunmaktadır. Türkiye de bu sözleşmeye taraftır. Günümüzde 2800'den fazla iki taraflı yatırım anlaşması ve 300'den fazla serbest ticaret anlaşması mevcuttur (Özbakır, 2021). Dünya Ticaret Örgütü (WTO) de Nisan ayında dünya ticaret hacminin 2020 sonunda bir önceki yıla göre yüzde 32 azabileceği tahmininde bulunmuştur. Nitekim dünya ticareti yılın birinci çeyreğinde yüzde 3, ikinci çeyreğinde ise yüzde 18,5 azalmıştır. Ne var ki WTO ekonomistleri, yılın üçüncü çeyreğinden itibaren küresel ticaretin yeniden artış eğilimine geçtiğini ve toparlanmanın beklenenden daha erken olabileceğini bildirmiştir. WTO'nun bildirdiğine göre hava kargo ve deniz konteyner miktarı, otomobil satışları ve yurtdışı siparişlerindeki artışlar küresel ticarete kötü günlerin geri kaldığına işaretir (Riskler, 2020) Uluslararası hukukta anlaşmanın tarafları, ülkeler, uluslararası örgütlerdir. Uluslararası anlaşmalar, taraflar arasında, uluslararası hukuka uygun olarak haklar ve yükümlülükler doğurmaktadır. Akit üzerinde, değiştirme, sona erdirmeye, birleştirme yetkisi, anlaşmanın tarafları arasında gerçekleştirilmektedir. Uluslararası anlaşmaların onaylandıktan sonra iç hukuka uygun hale getirilmesi, kodifiye edilmesi, gerekmektedir. İç hukuka uyarlanan uluslararası ticaret anlaşmalarının amacı, uluslararası toplumda, ticaret özgürlüğünün ve karşılıklı güven ve istikrar ortamını sağlanması, malların, sermayenin ve işgücünün, serbest dolaşımın ticaretin önündeki engellerle, ticaret kısıtlamalarının azaltılması ve uyuşmazlıkların çözülmesidir. Ulus devletler kanunlarına ekledikleri maddelerle uluslararası anlaşmalara hukuki nitelik kazandırmıştır. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nde, 1982. Anayasası'nın 90 maddesine göre uluslararası anlaşmalar kanun hükmündedir ifadesi de uluslararası ticaret anlaşmalarının kanunlarla eşit olduğu ifade edilmiştir. Ulusların girişimcilerin uluslararası ticarete güvenli etkili verimli bir şekilde çalışabilmelerini kolaylaştırmış, ülkelerin ikili ilişkilerinde ticari ve ekonomik sağlık konularında anlaşmalarının yürürlüğe girmesini ve ikili ilişkilerin, uluslararası örgütlerin etkili ve verimliliğini arttırmıştır. Uluslararası anlaşmalar, tarafların sayısına ya da ilişkilerdeki durumuna göre ikili ya da çok taraflı anlaşma olarak sınıflandırılır. İkili ticaret anlaşmalarının bir kısmı sınırlı sayıda veya sadece bir konuda yapılan düzenlemelere ilişkindir. Bunlar bazen belirli mallara ilişkin tarife ve kotaların belirlenmesi, ikili ticari ilişkiler önündeki engellerin kaldırılması, işgücü ve sermaye dolaşımının sağlanması gibi somut taahhütleri, bazen de karşılıklı ticari

ilişkilerin geliştirilmesine yönelik niyetleri içerir. Ticari ilişkilerin çok taraflılaşması ile birlikte ikili ticaret anlaşmalarının yerini giderek çok taraflı ticaret anlaşmaları almıştır. Çok taraflı ticaret anlaşmaları, taraf devletlerin yetkileri, hak ve yükümlülükleri üzerinde olduğu kadar, hukuk kuralları ve yargı erkleri üzerinde de etkilidir. Bu nedenle taraf devletlerin iç hukukunda belirli düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bölgesel serbest ticaret anlaşmaları, taraf devletlerin mal ve hizmetleri için bir ortak pazar oluşturan anlaşmalardır (Eraltuğ, 2012). Covid-19 salgınının ortaya çıkması aslında son yıllarda çeşitli nedenlerle azalan küresel işbirliği ve zayıflayan küresel sistem üzerindeki baskıyı daha da artırmıştır. Bu süreçte inisiyatif alması beklenen BM, AB, DTÖ, DSÖ gibi bölgesel ve küresel örgütler, kendilerinden beklenen küresel koordinasyon ve liderlik görevini yerine getirememiş ve salgını yönetmede etkisiz kalmışlardır. Bu süreçte küresel güçlerin sorumluluk almak bir yana, temel koruma malzemelerine ulaşamama, hastaları seçerek tedavi etme, ölenleri taşıyacak tabut ve gömecek yer bulamamaları ayrıca devletlerin tıbbi cihaz ve maskelere el koyması gibi davranışları krizi daha da derinleştirmiştir. Covid-19 salgınının küreselleşmeyi, ulus devletlerle iş birliğinin artması, küresel yapının güçlenerek yoluna devam etmesi ve küresel sistemin reforma tabi tutularak değişmesi yönünde farklı şekillerde etkileyeceği öngörülmektedir. Salgın, küresel iş birliği, yönetim ve dayanışmanın kırılmasını gözler önüne sermiş küresel düzen ciddi yara almış ve küresel örgütler derin bir meşruiyet krizine girmiştir. Bunun nedeni küresel sistemin, bu sistemi oluşturan küresel güçlerin çıkarlarına aykırı davranmasının mümkün olmamasıdır. Bu haliyle küresel düzen, sayıca az olan belirli güçlere ve gruplara refah sağlarken geri kalanlar için işgal, zulüm, sömürge ve savaş getirmiştir. Salgının küreselleşmeye etkisi ile ilgili birkaç öngörü bulunmaktadır. Bunlar; küresel sistemin ulus devletlerle iş birliğini artırması, küresel yapının güçlenerek yoluna devam etmesi ve küresel sistemin reforma tabi tutularak değişmesi şeklindedir. Türkiye’de Ticaret Bakanlığı tarafından uluslararası anlaşmalar imzalanarak dış ticaret açığının kapatılması için ihracatın artırılması hedeflenmiştir. Türkiye’nin imzaladığı uluslararası ticaret anlaşmalarından bazıları şunlardır:

- Ticaret ve Ekonomik İşbirliği (TEİ) Anlaşmaları
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (YKTK) Anlaşmaları
- Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi (ÇVÖ) Anlaşmaları
- Türkiye-İran Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA) Metni ve Ekleri
- Dünya Ticaret Örgütü
- Hizmet Ticareti Anlaşmaları ve Müzakereleri

- Gümrük alanında Karşılıklı İdari Yardım Anlaşmaları (www.ticaret.gov.tr, 2022).

Türk firmalarının, uluslararası alanda ticaret yapabilmeleri için yabancı ülkelerin öne sürdüğü sorunların yurt dışında yetkililer ve kurumları nezdinde sorun çözmeye odaklı şeffaf, adil olarak takip edilebilecek bir sözleşme imzalanması amaçlanmaktadır (www.ticaret.gov.tr, 2022).

Bilişim teknolojisindeki hızlı ilerleme, ülkelerin dış ticaret hacmini arttırmış, ticaretin serbestleşmesi, rekabetin artması, ticarete engellerin kotaların kaldırılması serbest ticaret bölgelerinin artması, pandemi krizi de eklenince uluslararası ticari engellerinin kalkması için uluslararası ticari anlaşmaların zorunluluğu ve önemi anlaşılmıştır. Küreselleşme ekonomik bütünleşme, pandemi sonrası yabancı yatırımcının istikrarlı ülke ekonomisi arayışı, uluslararası rekabetin artması, uluslararası pazarlarda rakip devletlerin, çok uluslu şirketler, sermaye ve doğrudan yatırımları üretim maliyetini azaltmak kaygısıyla ücretlerin yüksek olduğu ülkelere düşük olduğu ülkelere taşımakta, serbest ticaret anlaşmalarının gelişmesi ve uluslararası ticaret engellerinin azaltılması, devletleri yabancı sermaye ve yatırımları, ülkeleri çekebilmek için iç hukuk kurallarını değiştirmeye sevk etmiş, anlaşmaların imzalanmasını hızlandırmıştır.

2.3.Bölgesel Ticaret Anlaşması (BTA)

Bölgesel Ticaret Anlaşması (BTA), çoğunlukla aynı coğrafi bölgede yer alan ülkelerin, aralarındaki dış ticaret engellerini kaldırarak, ticareti karşılıklı olarak serbestleştirmeleri durumudur. BTA'lar dört grupta toplanabilir: Tercihli Ticaret Anlaşmaları, Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği ve Ortak Pazar gibi anlaşmalar, bunlardan birkaç tanesidir (Bakan, 2012).

Tüm dünyada Bölgesel Ticaret Anlaşmaları (BTA)'nın sayısı özellikle 1980'lerden sonra artış göstermiştir. Küresel ticaretin yapısının değişmesi, küresel ticaretteki aktörlerin farklılaşması, yeni sorunların ortaya çıkması ve de en önemlisi Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün bu sorunların çözümünde yetersiz kalması ülkeleri ticaret anlaşmaları yapmaya sevk etmiştir. Son dönemde yapılan anlaşmaların içeriği de yeni konuların gündeme gelmesiyle değişmiştir. Daha fazla düzenlemenin hükme bağlandığı daha fazla alanı kapsayan bu anlaşmalar, "Derin Ticaret Anlaşmaları" olarak anılmaktadır. Türkiye'de son dönemde daha fazla Bölgesel Ticaret Anlaşmaları yapılmaktadır. Türkiye'de yürürlükte olan bir

Gümrük Birliği Anlaşması ve 21 tane Serbest Ticaret Anlaşması (STA) bulunmaktadır (Yılmaz, 2020).

Yeni bir UNCAD araştırması, bölgesel ticaret anlaşmaları (RTA) içindeki ticaretin COVID-19 krizi sırasında nispeten daha dayanıklı olduğunu ortaya koyuyor. Genel olarak, RTA'lar içindeki ticaret, pandemi sırasında anlaşmasız ticarettten yaklaşık 5,6 puan daha düşük oranda azalmıştır. Analiz ayrıca entegrasyon seviyesinin önemli olduğunu da tespit etmiştir. Derin bölgesel ticaret anlaşmaları, küresel şoka karşı nispeten daha iyi bir istikrar sağlamıştır. Daha da önemlisi, sonuçlar gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin bölgeleri arasında kısmen heterojenlik göstermektedir.

2.3.1. Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (kısaca BKEO; İngilizce: Regional Comprehensive Economic PartnersHİP (RCEP))

Dünya nüfusunun ve GSYH'sinin (gayri safi yurt içi hasılat) yaklaşık yüzde 30'unu oluşturan, 15 ülkenin katılımıyla imzalanan ve dünyanın en kapsamlı serbest ticaret anlaşması olarak bilinen Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması (RCEP) bugün itibarıyla yürürlüğe girdi. Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ülkeleri, Brunei, Kamboçya, Endonezya, Laos, Malezya, Myanmar, Filipinler, Singapur, Tayland ve Vietnam'ın yanı sıra Avustralya, Çin, Japonya, Yeni Zelanda ve Güney Kore arasında 15 Kasım 2020'de Vietnam'ın ev sahipliği yaptığı sanal ASEAN Zirvesi'nde imzalanan RCEP, Asya-Pasifik'te ticaretin serbestleştirilmesini ve ekonomik entegrasyonu kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. RCEP, Japonya'nın hem Çin hem de Güney Kore ile birlikte yer aldığı ilk ticaret anlaşması olması nedeniyle de kritik önem taşıyor (<https://www.milliyet.com.tr/arama/rcep>, 2022).

Literatürü incelediğimizde BTA'lar üzerine yapılmış birçok çalışmada BTA'nın ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkisi olduğu ifade edilmektedir. Sonuçlar örneklemdeki ülkelere ve kullanılan ekonometrik yöntemlere göre değişmektedir. Claussing (2001), Kanada ve ABD arasındaki ticarete endüstri seviyesinde odaklanmış, serbest ticaret anlaşması sonucu ticaret yaratmanın kesin olduğunu ticaret saptırmanın ise bazı endüstrilerde ortaya çıktığını bulmuştur. Trefler (2004) da aynı anlaşmayı incelemiş hem ticaret yaratma hem de ticaret saptırma etkisini bulmuştur. Ancak net etkinin refah artırıcı olduğunu da vurgulamıştır. Magee (2008), 133 ülkeyi incelediği çalışmasında ticaret yaratmanın ticaret saptırmadan daha fazla olduğunu bulmuştur. Petri ve Plummer (2016) ise Trans Pasifik Ticaret

Ortaklığı (Trans Pasific Trade Partnership, TPP) üzerine yaptıkları çalışmada 12 ülke için refah artışı bulmalarına rağmen Çin, Hindistan ve Tayland için ticaret saptırma etkisi bulmuşlardır.

BKEO (Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık) Çin, Japonya ve Güney Kore (Asya'daki en büyük dört ekonomiden üçü) arasındaki ilk serbest ticaret anlaşmasıdır ve Çin'i de içeren ilk çok taraflı serbest ticaret anlaşmasıdır. Anlaşmanın imzalandığı tarihte, analistler bunun COVID-19 salgını sırasında ekonomiyi canlandırmaya yardımcı olacağını, "ekonomik ağırlık merkezini Asya'ya doğru çekeceğini" ve Çin'in bölgedeki etkisini artıracığını tahmin ettiler.

Uluslararası anlaşmalar, Çin, Japonya ve Güney Kore için büyük faydalar sağlarken Amerika Birleşik Devletleri ve Hindistan için kayıplar sağlamaktadır. Ticaret savaşı 2030 yılına kadar yıllık 301 milyar dolara yükselen büyük küresel kayıplara neden olurken yeni anlaşmalar, ticaret savaşının küresel etkilerini küresel olarak dengelemektedir. RCEP, Doğu Asya'nın karşılıklı bağımlılığını güçlendirmekte, üyeler arasındaki ticareti 428 milyar dolar artırmakta ve üye olmayanlar arasındaki ticareti 48 milyar dolar azaltmaktadır. Bu değişimler, bölgesel bağları 1990'larda önerilen kurumsal düzenlemelere yaklaştırmakta ve Çin, Japonya ve Güney Kore arasında daha fazla işbirliğini teşvik etmektedir.

23 ülkenin devlet ve hükümet başkanları, gelecekte yaşanabilecek pandemilere karşı koordinasyon ve dayanışmanın geliştirilmesi için uluslararası bir antlaşma çağrısında bulunarak koronavirüs salgını sürecinde yapılan hatalardan ders çıkarılması gerektiği vurgulamıştır. "Gelecekte de salgınlar ve ciddi sağlık krizleri yaşanacağına ve bunun an meselesi olduğuna işaret edilen bildiride yapılacak bir uluslararası antlaşmayla sağlık sistemi, tehlikelere karşı uyarı sistemleri, ilaç, koruyucu donanım ve aşılarda daha iyi dağıtım alanlarında iş birliğinin artırılacağına dikkat çekilmektedir. (Gelecekteki salgınlara karşı uluslararası antlaşma çağrısı, 2021).

BAE'nin Hindistan ve Endonezya Serbest Ticaret Görüşmeleri Körfez ülkesi Birleşik Arap Emirlikleri ile Hindistan ve Endonezya arasındaki serbest ticaret görüşmelerinin olumlu etkileri görülmüştür. Suudi Arabistan ile artan ekonomik rekabet karşısında Hindistan, İngiltere, Güney Kore, Etiyopya, Endonezya, İsrail, Kenya ve Türkiye olmak üzere sekiz ülke ile ekonomik anlaşmalar yapılması planlanmıştır. (Birliği, 2021)

ASEAN ekonomisine 39,4 milyar ABD Doları ekleyecek bir anlaşmaya yol açabilecek serbest ticaret görüşmeleri Kanada ile başlamıştır. Tedarik zincirlerini çeşitlendirmeye, ticareti ve yatırımı artırmaya ve Kanada ile ASEAN'ın açık pazarlar ve kurallara yönelik ortak taahhüdünü güçlendirmeye yardımcı olacak bir serbest ticaret anlaşması potansiyelini vurgulayan ortak bir bildiri yayınlanmıştır. Kuzey Amerika ile Güneydoğu Asya ülkelerine 38 milyonluk bir pazara erişim sağlayan ilk ASEAN serbest ticaret anlaşması olması hedeflenmiştir.

Singapur ve Avustralya arasında karbon emisyonlarını düşürmek, yeşil ve sürdürülebilir ekonomiye geçişi hızlandırmak üzere Yeşil Ekonomi Anlaşması (GEA) geliştirilmesinin kararlaştırılmıştır. . Bu anlaşma ile yatırım ve ticaretin işletmeler üzerindeki düzenleyici yüklerin azaltılması ile desteklenmesi ve kolaylaştırılması, çevresel ürünlerin ve hizmetlerin ticaretinde tarife dışı engellerin kaldırılması ve düşük emisyonlu yeşil teknoloji algısının hızlandırılması hedeflenmektedir.

Çin ve Latin Amerika arasındaki ticari ilişkiler son yirmi yıldır önemli ölçüde artarak ABD-Latin Amerika ilişkilerine kıyasla giderek daha çok ön plana çıkmaya başlamıştır. Çin'in, Latin Amerika için ihracat pazarı olarak önemi, ABD ile karşılaştırıldığında büyük bir avantajla artmaya devam etmesi beklenmektedir.

3.USMCA TİCARET ANTLAŞMASI

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Meksika ve Kanada arasında yapılan "Yeni Serbest Ticaret Anlaşması" USMCA'da tarafların her konuda fikir birliğine vardığı görülmüştür. 1994'te imzalanan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nın (NAFTA) yerini alacak olan USMCA, Ağustos 2017'de yeniden müzakereye açılmış, yaklaşık 1,5 yıl süren sert pazarlıkların ardından önemli değişikliklere uğramıştır.

4. DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ ANLAŞMALARI

DT.'nün işleyişi farklı alanların piyasalaşmasını sağlayan çok taraflı anlaşmalar üzerindedir. Ülkeler DTÖ'ye üye olduklarında bu anlaşmaların tamamının tarafı olurlar ve anlaşma hükümleri uluslararası hukuk düzleminde bağlayıcı olduğu için anlaşmazlıklar tahkim mahkemelerinde çözümlenir. Anlaşmaların genel hedefi hayatın tüm alanlarının piyasalaşması ve ticarileşmesinin sağlanmasıdır. (TANIK*, 2021)

Ülkelere DTÖ'ye üye olduklarında tanınan on yıllık geçiş süresi genel olarak 2015 yılında dolmuştur. DTÖ, 15 Aralık 1993'te sona eren Uruguay Round'da varılan anlaşma gereğince 15 Nisan 1994 tarihinde Fas-Marakkeş'te imzalanan "Marakkeş Protokolü" çerçevesinde, 1 Ocak 1995'ten itibaren geçerli olmak üzere kurulmuştur. DTÖ Anlaşmaları'nın temel prensipleri:

- Gümrük tarifelerinin azaltılması ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması yoluyla dünya ticaretinin serbestleştirilmesi,
- Üye ülkeler arasında "ayrımcılık" yapılmaması (En çok kayırlan ülke prensibi),
- Milli muamele'dir. (ITKIB, 2022).

Ticaret anlaşmazlıklarını çözmek, DTÖ'nün temel faaliyetlerinden biridir. Bir üye hükümet, başka bir üye hükümetin DTÖ'de yaptığı bir anlaşmayı veya taahhüdü ihlal ettiğine inandığında bir anlaşmazlık ortaya çıkar. DTÖ, dünyadaki en aktif uluslararası uyuşmazlık çözüm mekanizmalarından birine sahiptir. 1995'ten bu yana, DTÖ'ye 607 anlaşmazlık getirildi ve 350'den fazla karar verildi.

DTÖ', hukukun üstünlüğü , ticaret sisteminin daha güvenli ve öngörülebilir hale getirilmesini ilke edinmesi gerekirken Covid 19 döneminde gelişmekte olan ülkelere beklenen desteği vermediği görülmüştür.

DTÖ anlaşmaları malları, hizmetleri ve fikri mülkiyet konularını ele almıştır. Serbestleştirme ilkelerini ve izin verilen istisnaları açıklamaktadır. Bunlar, tek tek ülkelerin gümrük tarifelerini ve diğer ticaret engellerini düşürme ve hizmet pazarlarını açma ve açık tutma taahhütlerini içerir. Anlaşmazlıkları çözmek için prosedürler belirlerler (2022).

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) nezdinde devam eden E-ticaret, Kalkınma İçin Yatırımın Kolaylaştırılması ve Ulusal Düzenlemeler müzakerelerine ilişkin son toplantılar 15-19 Temmuz 2019 tarihleri arasında Cenevre'de gerçekleştirilmiştir. Günümüz küresel ekonomik ilişkilerinde önemli bir paya sahip olan e-ticaret, DTÖ'nde sıklıkla gündeme gelen ve belirli prensiplere bağlanması önerilen alanlar arasında yer almaktadır. Bu kapsamda, üye devletlerce e-ticaret konusunda "Ortak Bildiri" oluşturulmasına yönelik son tur müzakereler 15-17 Temmuz 2019 tarihleri arasında, Cenevre'de ilgili tarafların katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Konuya ilişkin çalışmaların Eylül-Aralık 2019 döneminde de gerçekleştirilecek müzakerelerle devam etmesi öngörülmektedir.

“Kalkınma İçin Yatırımın Kolaylaştırılmasının Dostları” grubu tarafından, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)’nin inisiyatifi ile başlatılan ve DTÖ üyelerince akdedilecek bir yatırım anlaşması çerçevesinde yatırım süreçlerinin belirli standartlara bağlanarak kolaylaştırılmasını hedefleyen girişimin gayri resmî görüşmelerinin sonuncusu, taraf devletlerce sunulan metin önerileri ile 18 Temmuz 2019 tarihinde DTÖ nezdinde Cenevre’de gerçekleştirilmiştir. Söz konusu girişim kapsamında Ekim-Aralık 2019 tarihleri arasında sürdürülecek müzakereler ile bir yandan anlaşmaya taraf devletlerin sayısının artırılması diğer taraftan ise tasarlanan anlaşma metninin geliştirilmesi hedeflenmektedir (<https://uaabgm.ticaret.gov.tr/haberler/dunya-ticaret-orgutu-nezdinde-e-ticaret-kalkinma-icin-yatirim-kolaylastirilmasi>)

4.1. TRIPS VE DUHA Deklarasyonu

2001 yılında DTO üyeleri tarafından kabul edilmiştir. Fikri mülkiyet sisteminin sağlık politikası bağlamının çerçevesinin çizilmesine yardımcı olmuştur. Üç uluslararası kuruluş, Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO), artan uluslararası çabaların bir parçası olarak fikri mülkiyet, ticaret ve halk sağlığı alanında işbirliği yaparak sağlık teknolojilerinde yenilik ve tüm ülkelerde hastalar için uygun fiyatlı yeni ve daha etkili ilaçların mevcudiyetini sağlamayı hedeflemiştir.

Yenilikçiliği ve sağlık teknolojilerine erişimi teşvik etmeye yönelik uluslararası çabalar yüzyılın başından beri artmıştır. Üç örgütün halk sağlığı, yenilik ve fikri mülkiyet ile ilgili konularda çalışmak için kendi farklı, ancak tamamlayıcı yetkileri vardır: WIPO, gelişmekte olan ülkeler için çok çeşitli özel teknik ve hukuki yardım programlarına sahiptir (https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/who_wipo_wto_e.htm, 2022).

Doha Deklarasyonu'nda tanımlanan esneklikler arasında “zorunlu lisans verme hakkı” yer almaktadır. Patent sahibinin rızası olmadan patentli bir buluştan belirli bir şekilde yararlanmak için bir devlet makamı veya mahkeme tarafından zorunlu bir lisans verilir. Bu mekanizma genellikle çoğu patent yasasında mevcuttur, TRIPS Anlaşması kapsamında izin verilen bir seçenek veya esneklik olarak kabul edilmektedir .

TRIPS Anlaşması'nın yeni mükerrer 31. Maddesi , bu sisteme tam yasal etki sağlamakta ve düşük maliyetli jenerik ilaçların, münhasıran bu ürünleri kendileri

üretmeyen ülkelerin ihtiyaçlarına hizmet etmek amacıyla zorunlu bir lisans altında üretilmesine ve ihraç edilmesine izin vermektedir. Üyeler TRIPS değişikliğinin pratik sonuçlarına aşına olduklarından, son yıllarda kabul oranı önemli ölçüde arttı:

DTÖ TRIPS Konseyi TRIPS halk sağlığı değişikliğini henüz kabul etmeyen DTÖ üyelerini hızlı bir şekilde halk sağlığı değişikliğini kabul etmeye çağırıştır. Değişiklik, hem potansiyel ihracatçıların hem de ithalatçıların mevzuat kabul etmeleri ve üretim kapasitesi sınırlı olan veya hiç olmayan ülkelerin farmasötiklerin patentli olduğu ülkelerden uygun fiyatlı jenerikleri ithal etmesine izin vermek için gerekli araçları oluşturmaları için güvenli ve sürdürülebilir bir yasal temel sağlamayı amaçlamaktadır. Gittikçe daha fazla DTÖ üyesi, sistemi yasalarında uygulamak için pratik adımlar atıyor. Küresel ilaç ihracatında potansiyel tedarikçi yelpazesine erişmek için yenilikçi tedarik stratejileri sağlayan Fikri Mülkiyet Anlaşması'nde 23 Ocak 2022 'de değişiklik yapılarak gelişmekte olan ülkelere DTÖ kuralları uyarınca uygun fiyatlı ilaçlara erişim imkanı sağlanmıştır.

AB ayrıca, Fikri Mülkiyet Haklarının Ticaretle Bağlantılı Yönleri Anlaşması'nın (TRIPS Konseyi) uygulanmasından sorumlu DTÖ organına fikri mülkiyet konusunda özel bir bildirimde bulunarak, fikri mülkiyete ilişkin üç noktanın her biri hakkında daha fazla ayrıntı ve netlik sağlayarak. TRIPS Anlaşmasındaki özel hükümlerle ilişkilendirmiştir.

COVID-19 sonrası pandeminin hızla yayılmasını önlemek amacıyla hükümetlerin uyguladığı kısıtlamalar, iş yerlerinin kapatılması, sokağa çıkma yasağı gibi birçok ticaret kısıtlamaları getirmiştir. Bu durum DTÖ'nü uluslararası yeni anlaşmalar yapmaya zorlamıştır. Uluslararası ticarete korumacılığa karşı modern ticaret anlaşmaları sadece ticareti değil, uluslararası yatırım ve emek akışları ve fikri mülkiyet haklarının ve çevrenin korunması gibi bir dizi politika alanını da kapsamaktadır .Bu anlaşmalar ekonomik kalkınma için önemlidir. Kuralları, ülkelerin ve dolayısıyla içinde yaşayan ve faaliyet gösteren insanların ve firmaların nasıl işlem yaptığını, yatırım yaptığını, nasıl çalıştığını ve nihayetinde nasıl geliştiğini etkilemektedir. Dünya Bankası ile Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), Birleşmiş Milletler'den uzmanlar arasındaki işbirliğinin sonucu olan Derin Ticaret Anlaşmaları El Kitabı'nı yayınlayan Dünya Ticaret Örgütü, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO). El Kitabında,

ticaret anlaşmalarının "derinleştirilmesine" ilişkin yeni veriler ve analizler ele alınmıştır. Covid 19 aşısının temini dünya genelinde devletlerin önemli sorunlarından birisi olduğundan uluslararası ticaret anlaşmaların birçoğunun aşı ve ilaç ticareti ile ilgili olduğu görülmüştür.

4.2. Covid 19 sonrası Aşı ticareti ile ilgili dünyada yapılan Uluslararası Ticaret Anlaşmalar

Aşı ve ilaçlar için üretim kapasitesine sahip gelişmekte olan ülkeler üretimi bir an önce artıracak yöntemler bulmaktansa, fikri mülkiyet haklarını ilaç şirketleri yararına korumayı öncelik haline getirmiş görünmektedirler. Hindistan ve Güney Afrika, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) nezdinde bir başvuru yaparak, fikri mülkiyet korumasını sağlayan hükümlere ilişkin olarak, geçici süreyle, aykırılık izni talep etmişlerdir. Böylece, aşılardan patent sahibi şirketlerin, aksi durumda korunan, haklarını ihlal ettiklerinde, bu şirketlerin bulunduğu devletlerin DTÖ nezdinde kendilerini şikâyet etmelerini engellemeyi amaçlamaktadırlar. DTÖ Anlaşmaları altında ortaya çıkan engelleri aşmak için böyle bir aykırılık izninin tartışılıyor olmasının yanı sıra zorunlu lisanslama ve ulusal güvenlik istisnalarının ileri sürülmesi gibi yöntemler de önerilmektedir. Diğer yandan Avrupa Birliği, üye ülkelerde üretilen ve ön alım anlaşması yapılmış aşılardan üçüncü ülkelere ihracatını kısıtlayan düzenlemeler yapmıştır. Ticarete miktar kısıtlaması getiren bu tür düzenlemeler de kural olarak DTÖ Anlaşmalarına aykırıdır. DTÖ Anlaşmaları bağlamında bu denli önemli bir küresel salgın durumunda bile fikri mülkiyet haklarından vazgeçmeyen devletler, aşının adil paylaşılmasını engellemekte; tüm dünya nüfusu açısından öncelik grupları değerlendirmesi yapmaksızın, aşılardan öncelikle kendi nüfusu için isteyen devletler aşı milliyetçiliği yapmaktadırlar. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri António Guterres, aşı milliyetçiliği ve hatta zengin ülkelerde aşı istifçiliği olgusuna dikkat çekmesinin yanı sıra COVID-19 aşılardan küresel kamu malı olarak görülmesi çağrısında bulunmuştur (Skalar M. S., 2021).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından oluşturulan COVAX, dünyanın orta ve düşük gelirli ülkelerinde yaşayan milyarlarca kişinin koronavirüse karşı aşılanabilmesi konusundaki küresel çabaların merkezindeki oluşum. COVAX, 2021 yılının sonuna kadar çoğu Afrika, Asya ve Latin Amerika'da bulunan orta ve düşük gelirli 91 ülkeye, en az 2 milyar doz aşı ulaştırarak, hastalık karşısında en korumasız insanların yüzde 20'sinin aşılanmasını sağlamayı hedeflemektedir.

COVAX'ın, Pfizer-BioNTech ya da Moderna gibi daha maliyetli yeni bir teknolojinin kullanıldığı pahalı aşılardan yerine daha ucuz aşılarla dayanan COVAX ,AstraZeneca, Novavax ve Sanofi aşı adayları ile 400 milyon dozluk tedarik anlaşmaları yapmıştır . İngiltere ve Avrupa Birliği ülkeleri COVAX'ın en büyük bağışçılar iken ABD ve Çin ise mali bir taahhütte bulunmamıştır .

Dünya Bankası ve diğer çokuluslu mali kurumlar yoksul ülkelere COVAX üzerinden aşı almaları için düşük faizli krediler teklif etmektedir. Covax ile 2021'de 200 milyona kadar doz İtalya'nın başkenti Roma'da G20 Sağlık Zirvesi gerçekleştirilerek 300 milyon ek bir potansiyel arzı ile toplamda 500 milyon doz üzerinde anlaşma yapılmıştır (NEWS, 2022).

Tablo 1 Dünyada Covid 19 Sonrası Aşı Ticareti

Kaynak	Toplam Doz Sayısı	COVAX Aracılığıyla Sözleşmeli Tedarik	Doğrudan Bağışlar	Yurtiçi Tedarik	COVAX Aracılığıyla Bağışlar	AVAT Üzerinden Tedarik	İkili Anlaşmalar Yoluyla Tedarik
Amerika Birleşik Devletleri	277.251.760	43.908.341	2.156.140	-	226.529.826	-	4.657.454
Çin	116.401.822	26.312.800	19.898.340	-	-	-	70,190,682
Avrupa Birliği	106.636.608	25.602.457	14.044.638	-	49.403.853	-	17.585.659
Güney Afrika	82.347.212	-	-	10.814.592	-	71.510.400	22.220.36
Hindistan	28.632.000	18.625.000	1.005.000	-	-	-	9.002.000
Diğer	38.282.186	15,491,200	2.338.312	236.923.1	17.025.775	-	3.189.976
Toplam	649.551.588	129.939.798	39.442.430	11.051.515	292.959.454	71.510.400	104.647.990

Not: 31 Aralık 2021 itibariyle (Bakanlığı, 2022).

4.3. İhracat Yasakları ve DTÖ Anlaşmaları

Devletlerin COVID-19 sonrasında acil müdahalede kullanılan malzemelere getirdiği ihracat yasağı DTÖ ne üye 80 ülke tarafından. 2020 yılından itibaren yürürlüğe girdi. Medikal ürünlerin yanında tarım ürünlerine de getirilen ihracat yasağı, Hindistan, Kazakistan Vietnam El Salvador gibi ülkelerde görülmeğe başlanmıştır. Oysa GATT m. XI'de: "Hiçbir Akit taraf gümrük resimleri ve sair mükellefiyetler haricinde bir diğer akit taraf ülkesi menşeli bir malın ithali bir

diğer akit taraf ülkesine gönderilen bir malın ihracı veya ihraç maksadıyla satışı üzerinde kontenjan ithalât veya ihracat lisansları veya diğer her hangi bir usulle uygulanan memuriyet veya tehdit tesis edemez veya mevcutları idame ettiremez” şeklinde ifade edilen, ihracat yasağında kotalar, ihracatı engelleyen her türlü düzenlemelere yer vermiştir. Yasağın istisnaları GATT m. XI f. / 2’de I I şu şekilde ifade edilmiştir: “Gıda maddelerinin veya esas maddenin fıkdanı yüzünden İhracatçı bir akit tarafın maruz kaldığı müşkül durumu önlemek veya gidermek maksadıyla ihracata muvakkaten uygulanan memnuniyet veya tahditler”, istisna olarak gösterilmiştir. Gıda maddelerinden ihracat edilecek gıda maddeleri, temel mallar, hayati arz eksikliği gösterirse belli bir süre ihracat yasağı uygulanması uygun görülmüştür.

COVID-19 kapsamında DTÖ’ye bildirilen ihracat yasaklarının çoğu (ör. Brezilya, Mısır, Avusturalya, Azerbaycan), geçici süre ile uygulanmak üzere yürürlüğe konmuştur. Geçici süreli ihracat yasaklarının süre açısından GATT m. XI f. / 2’ye uygun olduğu aşikârdır.

Estonya, Hindistan gibi sınırlı sayıda devlet tarafından bildirilen ihracat yasaklarında ise süre sınırlaması öngörülmemiştir⁴. Belirtilen yasakların COVID-19 krizi sona erdikten, bir diğer ifadeyle ihracat yasağı konmasını haklı kılan koşullar ortadan kalktıktan sonra yürürlükten kaldırılması gerekmektedir.

GATT m. XX / f. b ‘e göre Önlemlerin kamu sağlığını korumak için gerekli olup olmadığı değerlendirilmesinde (*necessity test*); (i) kamu sağlığı tehlikesinin ağırlığı, (ii) önlemlerin amaca uygunluğu ve (iii) önlemlerin ticarete olan etkisi dikkate alınmaktadır.

COVID-19 kapsamında uygulamaya konan ihracat yasaklarının GATT m. XX / f. b’de yer alan kamu sağlığı istisnasına uygun olduğu neticesine varılabilmesi için sayılan bu üç şartın yerine getirilmesi gerekmektedir.

Dolayısıyla COVID-19 kriziyle mücadelede gerekli medikal malzeme üreten DTÖ üyesi, kendi ülkesinde arz eksikliği olmasa dahi, dünya genelinde yaşananları dikkate alarak ihracat sınırlaması uygulayabilir (Akın, 2022)

5. ABD VE ÇİN SAVAŞI VE TİCARET ANLAŞMALARI

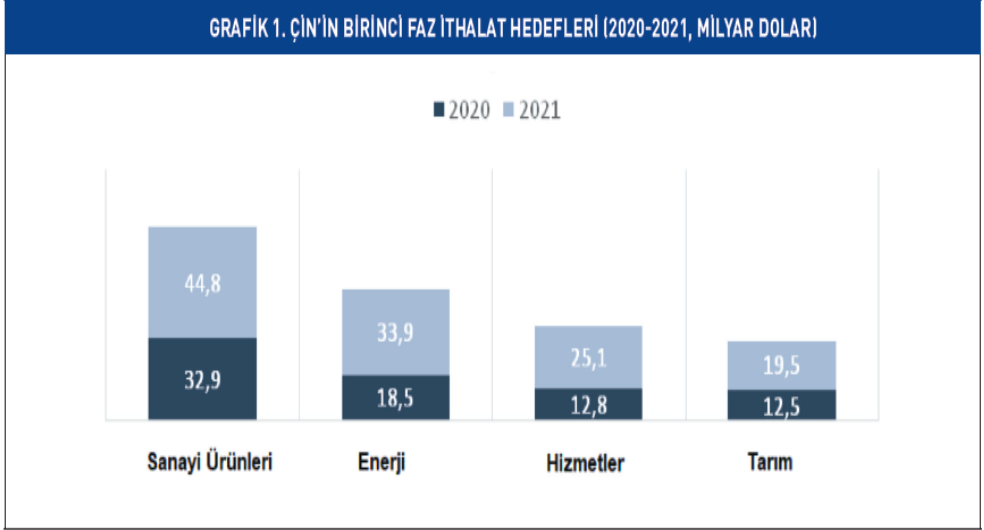
ABD, küresel anlamda süper güç olmanın avantajlarını sonuna kadar kullanmış fakat küresel sorunların çözümünde birçok kez geri durmuştur (Güder, 2020:

191). Trump'ın "Önce Amerika" sloganının salgın sürecinde ABD'ye çok zarar vereceği (Duran, 2020: 32) düşünülmektedir. ABD'nin Kyoto Protokolü'nü imzalamaması ve salgın sürecinde DSÖ'ye maddi desteğini dondurması ABD liderliğinde ciddi bir düşüşe yol açacaktır Trump'ın "Önce Amerika" söylemi ile birlikte ABD, siyasi açıdan milliyetçi ve ekonomik açıdan korumacı bir yapıya dönüşmüştür. Bu süreçte ABD'nin, BM, NATO ve AB gibi küresel örgütlere bakışı da çok şüpheli bir hale gelmiş ve kurumsal çok taraflılıktan hazzetmediği de ortaya çıkmıştır.

Öte yandan Covid-19 salgını önemli küresel aktörler olan AB'nin varlığını test etmiş, ABD'nin liderliğini ve ABD ile Çin arasında yaşanan gerilimi artırmış ve bu haliyle küresel sistemin devam edemeyeceğini göstermiştir. Küresel sistemin revizyonu ile birlikte salgının etkisiyle sosyal devlet anlayışı ilkesine uygun hareket eden, dünya siyasetindeki konumu ve etkinliği gittikçe artan ve pekişen yeni bir ulus devlet yapısının ortaya çıkacağı öngörülmektedir. Bu anlamda reel politığın küreselleşmeden ziyade ulus devletlere yönelimi artıracığı tahmin edilmektedir. Covid-19 salgını ile mücadelede Türkiye iyi bir performans göstermiş hem sağlık sistemi kapasitesi hem de ulusal ve uluslararası etkinliği açısından birçok ülkeden pozitif yönde ayrılmıştır (Aslan, 2021).

2019 sonunda ABD ve Çin aralarındaki savaşı durdurabilecek bir ateşkes konusunda anlaşmaya varmışlardır . 15 Ocak 2020'de ABD Başkanı Donald Trump ile Çin Devlet Başkanı Yardımcısı Liu her iki ülke arasında Birinci Faz Ticaret Anlaşması'nı (Phase One) imzalamıştır. Koronavirüs (COVID-19) dünyayı sarsarken anlaşmanın önemi kısmen azalmış gibi görünmektedir (Behsudi, 2020) "Amerika Birleşik Devletleri ve Çin Halk Cumhuriyeti Arasında Ekonomik ve Ticari Anlaşma" başlıklı belge fikri mülkiyet, teknoloji transferi, gıda ve tarım ürünleri ticareti, finansal hizmetler, makroekonomik politikalar ve döviz konuları, ticaretin genişletilmesi ve uyuşmazlık çözümünü kapsamaktadır. Çin'in ABD menşeli malların ithalatını artırma taahhüdü anlaşmada yer alan başlıca konulardan biridir. Buna göre Çin 2020-2021 döneminde ticaret savaşı başlamadan önceki 2017 ithalat rakamlarına göre 200 milyar dolarlık ek mal satın almayı taahhüt etmiştir (Özdemir, 2020).

Grafik 1 Çin'in Birinci Faz İthalat Hedefleri (2020-2021 Milyar Dolar)

Kaynak: ABD ve Çin Halk Cumhuriyeti Arasında Ekonomi ve Ticaret Anlaşması

TABLO 1. BİRİNCİ FAZ ANLAŞMASI'NDAKİ İHRACAT HEDEFLERİ (2017-2021, MİLYAR DOLAR)

	2017	2020			2021		
		Artış	Toplam	Üzerinden 2017 (Büyüme (Yüzde))	Artış	Toplam	Üzerinden 2017 (Büyüme (Yüzde))
Sanayi Ürünleri	50,2	32,9	83,1	65	44,8	95,0	89
Enerji	7,7	18,5	26,2	242	33,9	41,6	443
Hizmetler	55,5	12,8	68,3	23	25,1	80,6	45
Tarım	20,9	12,5	33,4	60	19,5	40,4	93

Kaynak: ABD Ticaret Bakanlığı, Birinci Faz Anlaşması

Derinleşen ABD-Çin ticaret savaşı ve COVID-19 pandemisine yönelik milliyetçi tepkiler, küresel ekonomik ilişkileri yeniden şekillendirmektedir. Bu gelişmelerin yanı sıra, iki yeni mega-bölgesel ticaret anlaşması, Trans-Pasifik Ortaklığı için Kapsamlı ve Aşamalı Anlaşma (CPTPP) ve Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP), Doğu Asya'nın bölgedeki ekonomik bağlarına yeniden odaklanacak yeni anlaşmalar, zaman sırasıyla CPTPP ve RCEP'te kritik ortaklar olarak görülen ABD ve Hindistan olmadan ilerlemektedir. Hesaplanabilir bir

genel denge modeli kullanarak, anlaşmaların 2030 yılında küresel milli gelirleri sırasıyla yıllık 147 milyar dolar ve 186 milyar dolar artıracığı düşünülmektedir.

ABD tarafından 2018 yılında Çin'den ithal edilen mallara yönelik başlatılan soruşturmalar, dış ticaretteki korumacılık eğilimlerini yeni bir evreye taşıyarak ticaret savaşları olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Bu tarihten itibaren ABD ticaret gerilimlerini tırmandırma eğilimleri göstererek, Avrupa Birliği'nden ithal edilen mallara yönelik olarak da korumacı önlemlerin alınma girişimlerinde bulunmuştur. Bu gelişmeler sonucunda, 2020 yılı başında ticaret savaşlarının ön plana çıkan iki taraf olan ABD ve Çin arasında "Birinci Safha Ticaret Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşmayla iki ülke arasındaki ticaret savaşını kaynaklı gerginliğin kısmen azalması sağlanmış olmakla birlikte, gümrük vergilerinin indirilmesi gibi daha güç başlıkların "İkinci Safha" kapsamında değerlendirilmesi planlanmıştır. Ancak 2020 yılının ikinci çeyreği itibarıyla "İkinci Safha" anlaşmasına yönelik herhangi bir adımın atılmadığı görülmektedir. Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization) ise 2020 yılında küresel mal ticaret hacminin yüzde 13-32 arasında daralacağını tahmin etmektedir. Uluslararası kuruluşlarca ticaret hacminin seyrine ilişkin tahminlerdeki aşağı yönlü revizyonların, ülkemiz ve ana ticaret ortaklarımıza da yansıdığı gözlenmiştir. Spesifik olarak, toplam Çin-ABD ticareti yıllık bazda birinci çeyrekte yüzde 20,3 düşmüştür (Skalar, 2021).

6 AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI TİCARET ANLAŞMALARI

Avro krizi , Brexit , iklim değişikliği , göçmen , sığınmacı sorunu ile karşı karşıya kalan Avrupa Birliği, dünyada hızla yayılan Covid 19 sonrasında sağlık , eğitim, ithalat , ihracat iklim değişikliği gibi birçok konu ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Avrupa Birliği'nde Covid 19 öncesi gerçekleştirilen ittifakların Covid 19 sonrasında sürdürülemediği, jeostratejik gerilimlerin arttığı dünyada AB üyesi ülkelerin göçmen ve sığınmacılara sert karşılık verdiği, insan hakları ve demokrasi savunucularının insan haklarına aykırı muamelelerde bulunduğu, küresel iklim krizine çözümler arandığı bu dönemde hayata kalma mücadelesi verildiği görülmüştür. Avrupa Birliği Komisyonu ve parlamentosunun bu sorunlara çözüm ararken Covid-19 'un Avrupa Birliği'nde ayrışma ve çözümleri hızlandırdığı görülmektedir (S, 2021).

Güney Afrika ve Hindistan, üreticilerin daha fazla aşı yapmasına izin verebilecek bir hareket olan DTÖ'nün Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması'nın

(TRIPS) kurallarından feragat etme teklifini tekrarlamıştır. Güney Afrika, mevcut TRIPS sisteminin çalışmadığını savunarak en az 11 milyon Afrikalı'nın hayatına mal olan HIV/AIDS salgını sırasında hayat kurtaran ilaçların sağlanamadığına işaret etmiştir. Güney Afrika ve Hindistan önerisi, DTÖ'de düzinelerce büyük ölçüde gelişmekte olan ülke tarafından desteklendi, ancak büyük yerli ilaç endüstrisine sahip İngiltere, İsviçre, AB ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri dahil olmak üzere Batılı ülkeler plana karşı çıkmıştır. En büyük jenerik ilaç şirketlerinin çoğu Batı ve gelişmiş ülkelerde bulunmasına rağmen, Hindistan, Viatris, Sandoz ve Teva gibi ilaçların önemli bir üreticileri arasında yer almaktadır. Batılı ülkeler, fikri mülkiyet haklarının korunmasının araştırma ve yeniliği teşvik ettiğini ancak bu hakların askıya alınmasının aşı arzında ani bir artışla sonuçlanmayacağını savunmuştur. Avrupa Komisyonu (AK) tarafından 2019 yılı sonunda ortaya konulan Avrupa Yeşil Mutabakatı, Avrupa Birliği'nin (AB) uzun zamandır beklenen nihai iklim eylem planı olarak, Avrupa'nın 2050 yılına kadar karbondan arındırılmasını amaçlamakta; bu amaçla da ekonomide köklü bir dönüşümü ve Avrupa kıtasında iklim nötrlüğüne (zararsızlık) ulaşılmasını öngörmektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki böylesine geniş ve derin bir dönüşüm hedefi doğrultusunda Birliğin, üye ülkeler ve bölgeler arasında riskleri ve fırsatları makul bir dengeye oturtması gerekmektedir. (Catuti, Kustova ve Egenhofer, 2020). Yeşil Mutabakat, AB'nin yeni büyüme stratejisi olarak, sadece insanların refahını iyileştirmek üzere tasarlanmış denilemez; yeni büyüme stratejisinin bir parçası olarak Avrupa'yı iklim açısından nötr hale getirmek ve doğal yaşam alanlarını korumak sadece insanlara değil, diğer canlılara, ekonomiye ve toplamda gezegene olumlu yansımayacak, onların refahlarını da sürdürülebilir kılacaktır AB'nin yeşil büyüme söylemi, Lizbon Anlaşması'nın ve sürdürülebilir kalkınma gündeminin başarısız olduğu iddialarına cevaben küresel mali kriz (2007–2009) ve Avrupa borç krizi (2009–2014) bağlamında kendisini en açık şekilde göstermiştir. Avrupa Komisyonu; Avrupa 2020 stratejisinde (2010), 2020'ye kadar Biyoçeşitlilik Stratejisinde (2011) ve Kaynak Verimli Bir Avrupa için Yol Haritası'nda (2011), yeşil teşvikler, çevre politikası ve yeşil yenilikler yaparak mali krizin üstesinden gelmek için bir yol olarak yeşil büyüme stratejisini sunmuştur Avrupa Yeşil Mutabakatı aynı zamanda COVID-19 pandemisinden de çıkış yoludur. Yeni Nesil AB İyileşme Planı kapsamındaki 1,8 trilyon Euro'luk yatırımın üçte biri ve AB'nin yedi yıllık bütçesi, Avrupa Yeşil Mutabakatını finanse edecektir (European Commission, 2021).

AB, Afrika ile birlikte çalışarak iklim ve çevre konularını ilişkilerinin merkezine taşımakta; küresel sera gazı emisyonlarının %80'inden sorumlu olan G20

lkeleriyle iliŐki kurmakta; Poznan Zirvesinin ardından Batı Balkanlar için Yeşil Anlaşmayı yansıtan bir Yeşil Gündem oluŐturmakta; Doğu Ortaklığı ve Güney KomŐuları ile evre, enerji ve iklim ortaklıkları kurmakta; Latin Amerika, Karayipler, Asya ve Pasifik'teki ortak ülkeler ve bölgelerle Yeşil İttifaklar kurmaktadır. Halihazırda iklim hedeflerini desteklemek için dünyanın kamu iklim finansmanının %40'ından fazlası AB'den ve %25'i de AB'nin KomŐuluk, Kalkınma ve Uluslararası İŞbirliği Aracından sağlanmaktadır (European Commission, 2019b).

Planda Avrupa Yeşil Mutabakatı ile uyumlu olarak 2050 yılına kadar iklim ntrlĞnn sağlanması ve ekonomik büyümeyi kaynakların aŐırı kullanımından uzaklaŐtırmak ve tüm bunları yerine getirirken de AB'nin rekabet edebilirliğini zedelemekten diğerlerinin gerisinde bırakmamak hedeflenmektedir. AB sanayi stratejisinin bir parçası olan döngüsel ekonomi uygulamaları ile AB ekonomisinin 2030 yılına kadar AB GSYİH'sini % 0,5 artırmak, 700 bin yeni iş olanağı yaratmak ve oluŐturulacak döngü modelleri ile karlılıkları artırmak planlanmaktadır (European Commission, 2020). DijitalleŐme ve otomasyonun Covid-19 salgını ile daha hızlı ivme kazanması durumunu doğrusal ekonomiden döngüsel ekonomiye geçiŐte kullanmak sürecin baŐarisını da artırmayı beklenmektedir. Bu minvalde oluşturulan projeler LIFE ve Horizon Europe kapsamında değerlendirilerek AB nezdinde desteklenmektedir. "Avrupa Yeşil Mutabakatı Yatırım Planı ile iklim deĐiŐikliĐine sebep olmayan, yeşil ama aynı zamanda rekabet edebilirliğini sürdüren bir ekonomik plan öngörülmektedir. Yakın gelecekte yeşil ve sürdürülebilir yatırımların desteklenmesi için, en az, bir trilyon Avro destek sağlanması planlanmaktadır" (Ecer, 2021)

G20 Zirvesi BM İklım Konferansı'nın ilk iki gününde, "Dünya Liderleri Zirvesi" ve G20 Zirvesi gerçekleŐmiŐtir. G20 lkeleri bu on yılda ulusal iklim eylemini güçlendirmenin önemini kabul ederek, 2030 emisyon azaltma hedeflerini yeniden gözden geçirme ve daha da geliştirme taahhüdünde bulunmuştur. Mzakarecilerin, Paris Anlaşması'nın 1,5 derece C (2,7 derece F) sıcaklık hedefini ulaŐılabilir tutmak için gelecek birkaç yıl içinde büyük emisyonların 2030 hedeflerini daha da güçlendireceği konusunda anlaşmaya varmaları önem arz etmektedir (Birliği, 2021).

AB lkelerinde kamu borcunun gayrisafı yurt içi hasılaya (GSYH) oranı salgın tedbirleri nedeniyle 2021'de de hızla artmıştır. AB'nin Yeşil Mutabakatı'nda belirlenen, 2050'ye kadar kıtayı iklime zarar vermeyen bir hale getirme hedefini

yakalamak için sınırda karbon düzenleme mekanizması gibi somut eylemlere odaklanması da beklenmektedir. Başını yine Fransa'nın çektiği 10 civarında ülke ise nükleer enerji santrallerinin AB sürdürülebilir ve yeşil finansal yatırım sınıflandırmasında yer almasını talep etmektedir. AB kurallarına göre, normal şartlarda üye ülkelerin kamu borçlarının da GSYH'lerinin yüzde 60'ını geçmemesi gerekmektedir. AB üyesi ülkeler, salgın nedeniyle söz konusu kuralları askıya alma kararı almış ve kamu harcamalarını yükseltmiştir. Bu durumun 2022'de de aynı şekilde devam etmesi beklenmektedir. AB üyesi ülkelerin yarıdan fazlası, kriterlerde belirlenen yüzde 60'lık kamu borcu oranını aşmıştır. Salgının kontrol altına alınamaması halinde bu oranların daha da yükselmesi riski bulunmaktadır. Avrupa Birliği, opsiyonlar dahil olmak üzere BioNTech-Pfizer ile 2,4 milyar, AstraZeneca ile 400 milyon, Sanofi-GSK ile 300 milyon, Johnson & Johnson ile 400 milyon, CureVac ile 405 milyon, Moderna ile 460 milyon, Novavax ile 200 milyon ve Valneva ile 60 milyon doz aşı almak için sözleşmeler yapmıştır. Bu sözleşmeler aşılarda yeni varyantlara uyumlu hale getirilmesini içeren maddeler de içermektedir. Avrupa Birliği, ilaç şirketlerinden bu aşılarda güncellenmesini ve yeni varyantlara karşı etkili olmasını istemektedir (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-2022-de-savunma-enerji-ekonomik-iyilesme-ve-asi-ihracati-konularina-yogunlasacak/2462766>, 2022).

AB ile aşı üreticileri arasında tedarik görüşmeleri yoğun biçimde devam etmektedir. AB'nin 2021'de uygulamaya koyduğu Covid-19 aşısı ihracatını sınırlandıran mekanizma ise 2022'nin başlamasıyla sona erecektir. Bu mekanizma AB ile aşı sözleşmesi olan firmaların AB ülkelerindeki tesislerinde üretilen aşılarda diğer ülkelere izinsiz satılmasını engellemiştir. Bazı ülkelerin Dünya Ticaret Örgütünde (DTÖ) Covid-19 salgınının tedavisi, teşhisi ve yayılmasının önlenmesi için fikri mülkiyet haklarını düzenleyen anlaşmanın (TRIPS) belli hükümlerinin askıya alınmasını talep eden önerisine geçen yıl AB sıcak yaklaşmamıştır. Fikri mülkiyet hakkının kaldırılması düşüncesi yoksul ve bazı gelişmekte olan ülkeler tarafından desteklenirken, Batılı ülkeler ve ilaç şirketleri plana karşı çıkmıştır.

Aşılama, COVID-19 ile mücadelede tek etkili yol olarak kabul edildiği için henüz dünya nüfusuna yeterli miktarda üretimi bulunmayan aşılara büyük bir talep oluşmuştur. Aşılarda üretiminin bu denli yavaş ve yetersiz olmasının önemli bir sebebi de yine fikri mülkiyet hakları korumasından dolayı yaygın üretimlerinin mümkün olamamasıdır. Bu nedenle, Hindistan ve Güney Afrika, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) nezdinde bir başvuru yaparak, fikri mülkiyet korumasını sağlayan

hükümlere ilişkin olarak, geçici süreyle, aykırılık izni talep etmişlerdir. Böylece, aşuların patent sahibi şirketlerin, aksi durumda korunan, haklarını ihlal ettiklerinde, bu şirketlerin bulunduğu devletlerin DTÖ nezdinde kendilerini şikâyet etmelerini engellemeyi amaçlamaktadırlar. DTÖ Anlaşmaları altında ortaya çıkan engelleri aşmak için böyle bir aykırılık izninin tartışılıyor olmasının yanı sıra zorunlu lisanslama ve ulusal güvenlik istisnalarının ileri sürülmesi gibi yöntemler de önerilmektedir. Diğer yandan Avrupa Birliği, üye ülkelerde üretilen ve ön alım anlaşması yapılmış aşuların üçüncü ülkelere ihracını kısıtlayan düzenlemeler yapmıştır. Ticarete miktar kısıtlaması getiren bu tür düzenlemeler de kural olarak DTÖ Anlaşmalarına aykırıdır. DTÖ Anlaşmaları bağlamında bu denli önemli bir küresel salgın durumunda bile fikri mülkiyet haklarından vazgeçmeyen devletler, aşının adil paylaşılmasını engellemekte; tüm dünya nüfusu açısından öncelik grupları değerlendirmesi yapmaksızın, aşuları öncelikle kendi nüfusu için isteyen devletler aşı milliyetçiliği yapmaktadırlar. 1 Ocak 1995'te yürürlüğe giren ve Marakeş Anlaşması adıyla da anılan Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşması ile kurulmuş olan Dünya Ticaret Örgütü, tüm dünyada ticaretin serbestleştirilmesini ve ticaret engellerinin kaldırılmasını amaçlamaktadır.

DTÖ nezdinde çeşitli devletler tarafından, gerekse de DTÖ Anlaşmaları konusunda uzmanların çalışmalarında aşuya erişimin önündeki TRIPS engelini aşmanın yolları tartışılmıştır (Skalar S. , 2021).

Birleşik Krallık'ın AB'yi bir ticaret anlaşması olmadan terk etmesi, yalnızca Birleşik Krallık'ın en önemli ticaret ilişkisini değil ayrıca İrlanda'nın ticaret ilişkilerini de tehlikeye atacaktır. AB Birleşik Krallık'ın %45'ini satın alırken Birleşik Krallık İrlanda ile ticaretinin hacmini %15 olarak hesaplamaktadır. Ayrıca İrlanda'nın diğer ülkelere ihracatının yarısından fazlası Birleşik Krallık'tan geçmektedir (<https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-7851/> , Erişim Tarihi: 19.09.2020])

31 Ocak 2020'de AB'den ayrılma için geri sayıma başladığı haftalarda Avrupa Covid-19 krizine girmiştir. Birleşik Krallık ve İrlanda salgınla mücadele etmek için çeşitli tecrit durumlarını uygulamaya başladığında İrlanda adasındaki Ortak Seyahat Alanı (Common Travel Area- CTA) ve sınır ötesi iş birliği yeniden gerginlik altına girmiştir (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1385869074t>).

İngiltere ile Türkiye'nin ticari ilişkileri hız kesmeden devam ederken, iki ülke arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması'nın (STA) gelecek 2 yılda daha fazla sektörü içerecek şekilde müzakere edilmesi planlanmaktadır. İngiltere, Brexit sonrası yaşanabilecek ticari kayıpların önüne geçmek amacıyla ilk olarak 24 Aralık 2020'de AB ile ikinci olarak önemli ticaret ortağı Türkiye ile 29 Aralık 2020'de Serbest Ticaret Anlaşması (STA) imzalanmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre, Türkiye'nin İngiltere'ye ihracatı ocak-eylül döneminde geçen yılın aynı dönemine kıyasla yüzde 28,2 artarak yaklaşık 9,7 milyar dolara ulaşırken, bu ülkeden gerçekleştirilen ithalat söz konusu dönemde yüzde 4,5 yükselerek 4,2 milyar dolar olmuştur (Birliği, 2021).

Yatırımcıların güvenli limanlar aramaları ve küresel ekonominin durgunluğu ile emtia fiyatlarındaki kesin artış, ihracatçılar için zorlu bir döneme işaret etmektedir.

Küresel bir yapı olan AB, krize müdahalede geç kalmış ve uygun mekanizmalar geliştirememiştir. Dolayısıyla üye ülkeler kendi ulusal güvenliklerini öncelikledikleri ve sınırlarını kapattıkları için Avrupa'nın birliği ve bütünlüğü düşüncesi zayıflamıştır. Ancak bu noktada, AB'nin varlığının, salgından kaynaklanan ekonomik krizin çabuk atlatılıp atlatılmayacağına bağlı olduğunu söylemekte yarar vardır. AB bu konuda başarılı olursa dönüşerek yoluna devam edecek aksi takdirde gittikçe zayıflayacaktır AB için asıl tehdit, Birliğin dağılması değil Avrupa kamuoyunun, Birliği ihmalkâr ve yetersiz görmesi ve güvenmemesidir Bu imajın oluşmasında AB'nin küresel sistemi koruma konusunda ABD'ye bağımlı olmaktan kurtulamaması, uygun politikalar üretememesi ve lider sorunu yaşaması etkili olmuştur. Tarihsel süreçte birikmiş olan sorunlarından dolayı AB, bu süreçte en fazla zarar görecektir küresel aktörlerden birisi olacaktır (Rapor, 2020: 9).

Avrupa Birliği'nde Brexit süreci tamamlanırken, Çin ve AB arasındaki yatırım anlaşması, 25 trilyon dolarlık ABD-Kanada-Meksika Ticaret Anlaşması ve Asya Pasifik bölgesinde 15 ülke arasında yapılan tarihin en büyük serbest ticaret anlaşmasıyla yeni güç dengeleri kurulmuştur.

Birleşik Krallık ile imzalanan serbest ticaret anlaşması ve Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği anlaşmasının güncellenmesine dönük çalışmalar, Türkiye-Katar Ticaret ve Ekonomik Ortaklık Anlaşması'nın (TEOA) Telekomünikasyon ve mali hizmetleri de kapsayan anlaşma, Türkiye'nin cari açığının daraltılması, ülkeye Katar sermayesinin çekilmesi konusunda ciddi bir atılım sağlayacak. 1 Şubat 2019

yılında yürürlüğe giren AB ile Japonya arasındaki anlaşma, Haziran 2019'da duyurulan AB ile Latin Amerika'nın önemli ekonomik aktörleri Brezilya, Arjantin, Uruguay ve Paraguay'ı kapsayan Güney Amerika Serbest Pazarı (MERCOSUR) arasındaki anlaşma ve ABD ile şans eseri imzalanamayan Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) bu tür anlaşmalara verilecek en güncel örnekler. İngiltere 11 ülkenin yer aldığı Trans Pasifik Ortaklığı için Kapsamlı ve Aşamalı Anlaşması'na (CPTPP) katılmak için resmî müzakerelere başlamıştır.

Brexit sonrası ticaretini çeşitlendirme arayışında olan İngiltere 11 ülkeden oluşan Trans Pasifik Ticaret anlaşmasına dâhil olmak için resmî görüşmelere başlamıştır. CPTPP üyeliğinin yanı sıra İngiltere, Avustralya, Yeni Zelanda ve ABD ile ikili anlaşmalar için de müzakerelerde bulunmuştur. Anlaşmaya dahil olan 7 ülkeyle ticaret anlaşmaları yapılmıştır.

Aralarında Türkiye'nin de olduğu OECD üyeleri, iklim değişikliği ile mücadele çabalarını destekleme çerçevesinde, kömür yakıtlı enerji santrallerine ihracat kredileri desteğinin sona erdirilmesinde anlaşıldılar. AB, ABD, Avustralya, Güney Kore, İngiltere, İsviçre, Kanada, Norveç, Yeni Zelanda ve Türkiye'nin desteklediği karar ile, yeni kömür yakıtlı santraller karbon yakalama ve depo tedbirleri uygulamaya konmadıkça, ihracat kredileri ve bağlantılı yardımlar alamayacaklar. (Bülteni, 2021)

7. TÜRKİYE İLE KARADAĞ ARASINDA SERBEST TİCARET ANLAŞMASI

26 Kasım 2008 tarihinde İstanbul'da imzalanmış, 1 Mart 2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Serbest ticaret anlaşmalarının tavizlerini genişleten ve hizmetler ticaretini Anlaşma kapsamına dâhil eden Protokoller 17 Temmuz 2019'da Ankara'da imzalanmıştır.

Tarım ürünlerinin pazara girişini karşılıklı olarak kolaylaştırma ve ticarete işbirliği ve yatırım olanaklarını artırmayı hedefleyen bu anlaşma, Balkanlar'da, Bosna Hersek ve Sırbistan ile mevcut STA'ların bölgedeki refaha ve istikrara katkıda bulunması hedeflenmiştir (<https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar/karadag>, 2022).

8. TÜRKİYE-NAMİBYA TİCARET VE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASI

Bu anlaşma 2014 yılında imzalanmış olup, 2018 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma'nın 8. maddesi ile tesis edilen ve ülkeler arasında ticari ve ekonomik konuların görüşüleceği Karma Ticaret ve Ekonomik Komitesi (KTEK) 1. Dönem Toplantısı, Sağlık Bakanı Sayın Fahrettin Koca Eşbaşkanlığında 22-23 Temmuz 2019 tarihlerinde Namibya'nın başkenti Windhoek'da gerçekleştirilmiştir. (<https://uaabgm.ticaret.gov.tr/haberler/turkiye-namibya-ktek-1-donem-toplantisi>) Türkiye-Somali Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) 2. Dönem Toplantısı, Milli Savunma Bakanı Sayın Hulusi Akar ve Planlama, Yatırım ve Ekonomik Kalkınma Bakanı Sayın Gamal Mohamed Hassan Eşbaşkanlıklarında 30-31 Ekim 2019 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir.

9. ULUSLARARASI YATIRIM HUKUKU BAĞLAMINDA YATIRIM ANLAŞMALARI

COVID-19, küresel ekonomide hasara yol açmaya devam ederek tüm dünyada iş ilişkilerini aksatmaktadır. Bu koşullarda devletler ve yabancı yatırımcılar, yürürlükteki yatırım anlaşmaları kapsamındaki konularını ve salgın halini dikkate alacaklardır.

Müzakereleri Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen ve Türkiye'nin bugüne kadar 108 ülkeyle imzalamış olduğu Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (YKTK) Anlaşmaları, yabancı bir ülkede yatırım yapan yatırımcılar için büyük önem taşıyan; yatırımcıya ev sahibi ülke tarafından uygulanacak muamelenin sınırlarının belirlenmesi, yatırım yaptıkları ülkelerdeki temel hak ve menfaatlerinin uluslararası hukuk temelinde korunması, kar transferlerinin güvence altına alınması, ev sahibi devletçe yapılması muhtemel kamulaştırma işlemlerinin şartlarının belirlenmesi ve uyuşmazlık halinde uluslararası tahkime başvurulması gibi olmazsa olmaz hükümler içeren temel nitelikte bir anlaşmadır. Bu çerçevede, Türkiye'de Covid döneminde Zambiya , Çin Cibuti, Gine Özbekistan-Kırgızistan- ile anlaşmalar yapılmıştır. YKTK Anlaşmalarının tarafı olan yabancı bir ülkede yatırım yapan Türk yatırımcılarının yatırımlarının korunması açısından da YKTK Anlaşmaları önemli hükümler içermektedirler. (Türkiye ile imzalanan YKTK Anlaşmaları Listesi <https://www.sanayi.gov.tr/anlasmalar/yktk/a11602>, tarih yok) (2022)

Bir COVID-19 tedbirine yabancı bir yatırımcı tarafından itiraz edilirse, tedbirin potansiyel olarak yatırım anlaşmasının esas hükümlerini ihlal edip etmediği konusunda önemli bir sorun ortaya çıkacaktır. Devletler, yatırım anlaşmasına aykırılığın öne sürülmesi halinde; akdedilen yatırım anlaşmasındaki istisnaları veya uluslararası teamül hukuku kapsamındaki hususları öne sürebileceklerdir (Ekonomi, 2021).

10. İSRAİL BİRLEŞİK ARAP EMİRLİĞİ TİCARET ANLAŞMASI

İsrail ile Birleşik Arap Emirliği Ticaret Anlaşması arasındaki ticaret, ikili ilişkileri normalleştiren Abraham Anlaşmaları, iki ülke arasındaki ticareti önemli ölçüde artırdı. İki ülke arasındaki ticaret 2020'de 125 milyon dolar iken, 2021'in ilk yedi ayında bu rakam yaklaşık 500 milyon dolara ulaşmıştır.

11. YENİ ZELANDA VE ŞİLİ TİCARET ANLAŞMALARI

Yeni Zelanda ve Şili'nin 12 Haziran 2020'de imzaladığı DEPA ya katılım başvurusu yaparak reformlarını derinleştirmeye çalışmıştır. Dijital platformda bu anlaşma, diğer üyelerle dijital ekonomi iş birliğini geliştirme, yeni kalkınma paradigmasına uygun olarak yenilikçiliği ve sürdürülebilir büyümeyi *tesvik* edeceği için dijital serbest ticaret ve ekonomik iş birliği anlaşması olma özelliği taşımaktadır. Anlaşma, ülkeler arasında internet üzerinden engelsiz ticaret, güvenilir veri akışı ve dijital ekonomi için ortak sistemlerin geliştirilmesini öngörmektedir (<https://www.trthaber.com/haber/guncel/cin-dijital-ekonomi-ortaklik-anlasmagina-katilmak-icin-basvurdu-622028.html>). Jakarta'da 15 Kasım tarihinde küresel ticaret bakımından önemli bir anlaşma 15 ülke tarafından imzalanmıştır.

Şili ile Brezilya Arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması (STA) Brezilya Senatosu tarafından onaylandı Brezilya Senatosu, Şili-Brezilya Serbest Ticaret Anlaşmasını onayladı. Serbest Ticaret Anlaşması, Şili Üst Meclisi tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecek. 211 milyonluk nüfusuyla Brezilya, Şili'nin bölgedeki ana ticaret ortağı. Ülke, 2020'de Şili'nin küresel ihracatından %4,2, Latin Amerika ihracatından ise %33 pay alarak toplam 3 milyar ABD doları elde etmiştir.

STA, 1990'larda Şili ile MERCOSUR (Güney Ortak Pazarı) ülkeleri arasında imzalanan ve mal ticaretini düzenleyen Ekonomik Tamamlama Anlaşması'nı (ACE) tamamlamaktadır. Yeni anlaşma telekomünikasyon, e-ticaret, hizmet

ticareti, çevre, işgücü, toplumsal cinsiyet, KOBİ'ler, ekonomik ticaret iş birliği, ticaretin önündeki teknik engeller, kamu alımları ve rekabet politikası, ticaretin kolaylaştırılması, iyi düzenleyici uygulamalar ve iş adamlarının geçici girişi hususlarını kapsamaktadır (TIM, 2021).

12 İRAN İSLAM CUMHURİYETİ İLE ÇİN HALK CUMHURİYETİ 25 YILLIK KAPSAMLI İŞ BİRLİĞİ TASLAK ANLAŞMASI

İran İslam Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında 23 Haziran 2020'de 25 Yıllık Kapsamlı İş Birliği Taslak Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın onaylanması, hem İran-Çin ilişkilerinde hem de bölge devletlerinin ilişkileri üzerinde önemli etkiler yaratacaktır. Söz konusu anlaşma ile toplamda 400 milyar dolar yatırım yapması öngörülen Çin, İran'ın petrol, doğalgaz ve petrokimya sektörüne 280 milyar dolar, ulaştırma, altyapı ve imalat sektörüne ise 120 milyar dolar yatırım yapacaktır. Ayrıca Çin, İran'dan yüzde 26-32 oranında indirimli ucuz ham petrol ithal edecektir.

Çin, İran'ın bankacılık, telekomünikasyon, ulaşım, enerji, turizm ve sağlık gibi stratejik açıdan önemli sektörlerinin yanı sıra bilgi alışverişi, ortak projeler, tatbikatlar ve terörle mücadele gibi ülkenin savunma ve güvenlik sektörlerindeki nakliye ve lojistik alanlarında varlık gösterecektir.

13. TÜRKİYE ÖZBEKİSTAN TİCARET ANLAŞMASI

20 Ekim 2021 tarihinde Özbekistan Cumhurbaşkanı, rekabetçiliği yüksek ürünlerin üretiminin daha da genişletilmesine yönelik önlemler hakkında kararı imzalamıştır. Karar'a göre, 1 Ocak 2024'e kadar, aşağıda yer alan belirli türdeki hammadde ve yarı mamul ürünlerde gümrük vergileri sıfır oranında uygulanacak ürünler şunlardır: yapay kürk; - keten liflerinden dokunmuş kumaşlar; - sentetik elyaftan yapılmış kumaşlar; - cam iplikler; - fiberglas kumaşlar, vb. Ayrıca, muz, incir, ananas, avokado, mango, guayava, mangostan, elma, armut, kivi ve diğer narenciye ürünleri.

14. SONUÇ

Dünya ticaretini olumsuz yönde etkileyen Covid 19 salgını sonrasında uluslararası örgütler, ulus devletler sağlık tedbirleri nedeniyle uygulanan kısıtlamalar yüzünden ekonomik istikrarsızlığa çözüm arayışı içerisine

girmişlerdir. Covid 19 öncesinde gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelerle uluslararası yatırım anlaşmaları yapılırken Covid 19 sonrasında gelişmiş ülkelerin risk almamak için gelişmekte olan ülkelerde yatırım yapmadıkları görülmüştür. Uluslararası Ticaret anlaşmaları konulu araştırmamızda Covid 19 sonrasında imzalanan bölgesel , ikili, çok taraflı anlaşmalara yer verilmiştir. AB, DTÖ, OECD gibi uluslararası örgütlerin birliklerin ABD, Çin, Japonya,, İngiltere Şili, Türkiye, Birleşik Arap Emirliği, İran gibi ülkelerin imzaladığı anlaşmalar ele alınmıştır. Araştırmada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki anlaşmaların çoğunlukla aşı, sağlık malzemeleri tarım ürünleri konularında mutabakata vardıkları, bölgesel anlaşmalarda ülkelerin gelişmiş ülkelerle Pandemi sonrasında aşının üretimi ve aşı ticaretinde sorunlar, yaşanmıştır. Dünya ticaret akışını kontrol eden gelişmiş devletler, çok taraflı yatırım anlaşmaları imzalamışlardır. Yatırım uyuşmazlıkları, Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözüm Merkezi'nde (ICSID) çözüme ulaştırılır. “Devletler ve Diğer Devletlerin Uyuşmazlıkları arasındaki Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözümü için Sözleşme”de Uluslararası Tahkim Merkezi kurulması planlanmıştır. Türkiye'nin de taraf olduğu bu sözleşmeye göre uluslararası ticaret uyuşmazlıkları çözüme ulaştırılmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü (WTO), üyelerinin ticari ilişkilerin geliştirilmesi konusunda yasal bir çerçeve oluşturmak ,çok taraflı ticaret müzakereleri ile karşılıklı işbirliğini sağlamak gibi uluslararası yatırım anlaşmaları bakımından önemli bir misyonu bulunmaktadır. Türkiye DTO'nun üyesidir. Türkiye'nin Covid 19 öncesinde yaşadığı ticaret engelleri, covid 19 sürecinde daha yoğun yaşanmıştır. Salgın nedeniyle sınırların kapatılması, sağlık malzemelerinin temininde yaşanan sorunlar uluslararası ticari birliklere Türkiye'nin dahil edilmemesi, Gümrük Birliği'ne yaşanan sorunlara henüz çözümler üretilmemesi, aşı temininde yaşanan sorunlar uluslararası yatırım anlaşmalarında yabancı yatırımcının geri çekilmesi Türkiye'nin ihracatında AB üyesi ülkelere beklenen hareketliliğin görülmemesi Covid 19 un olumsuz etkilerini arttırmıştır.

Covid 19 ile mücadelede ilaç, aşı ve sağlık malzemeleri satan firmalara devletin yardım etmesi, vergi indirimi, ticaret teşvikleri sağlanması istenmektedir. Dünya Ticaret Örgütü Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması gereğince bu teşviklerin verilmesi hedeflenmektedir.

Pandemi sonrası yaşanan ekonomik bunalım karşısında ülkelerin önlemler alması, DTÖ üyelerinin anti-damping önlemleri almasına karşılık DTÖ 'nün önlemler. alması beklenmektedir. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü tarafından

hazırlanan rapora göre COVID-19 krizi 2020 yılında doğrudan yabancı yatırımın % 5 ile % 15 arasında azalacağı öngörülmektedir. Yabancı yatırımdaki bu düşüşün hizmet ticaretini etkilemesi ve GATS kapsamında uyumsuzluklar doğurması da muhtemeldir (Akın Ö. C., 2020)

Türkiye'nin taraf olduğu Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (YKTK) Anlaşmalarında uygulanan prensipler , milli muamele prensibi (national treatment principle), en çok gözetilen ulus kaydı (most favoured nation clause), gerekli özeni gösterme prensibi (due diligence), tam koruma ve güvenlik standardı (full protection and security standard), adil ve eşit muamele prensibidir. (fair and equitable treatment) YKTK Anlaşmalarında ortaya çıkan uyumsuzlukların çözümü için ise genel olarak uluslararası tahkim mekanizması öngörülmektedir (Skalar, 2021). Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (YKTK) Anlaşmaları, yabancı bir ülkede yatırım yapan yatırımcılar için büyük önem taşıyan; yatırımcıya ev sahibi ülke tarafından uygulanacak muamelenin sınırlarının belirlenmesi, yatırım yaptıkları ülkelerdeki temel hak ve menfaatlerinin uluslararası hukuk temelinde korunması, kar transferlerinin güvence altına alınması, ev sahibi devletçe yapılması muhtemel kamulaştırma işlemlerinin şartlarının belirlenmesi ve uyumsuzluk halinde uluslararası tahkime başvurulması gibi olmazsa olmaz hükümler içeren temel nitelikte bir anlaşmadır. (<https://www.sanayi.gov.tr/anlasmalar/yktk>, 2022).

Yürürlükteki anlaşmalar incelendiğinde özellikle iki tahkim mekanizmasının ön plana çıktığı görülmektedir. Bunların ilki ad hoc tahkim, ikincisi ise ICSID tahkimidir. Türkiye'nin de 24 Haziran 1987 yılında ICSID Konvansiyonu'nu (Washington Sözleşmesi) imzalayarak yetkisini kabul ettiği ICSID uluslararası tahkim mekanizması, bu tarihten sonra imzalanan tüm YKTK Anlaşmalarında yer almıştır.

Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) daha zengin üyeleri, 80'den fazla gelişmekte olan ülkenin fakir ülkeler için Covid-19 aşılarının üretimini artırmak amacıyla patent haklarından feragat etmesini engellemesi, fakir ve , gelişmekte olan ülkelerin Covid 19 salgının yıkıcı etkilerine maruz kalmalarına neden olmuştur. GATT anlaşması DTÖ kapsamında geçerliliğini sürdürmekle birlikte, küresel ekonomik gelişmelerle uyumlu olacak şekilde yeni alanlardaki ilave anlaşmalar da DTÖ çatısı altına alınmıştır. Bu anlaşmalardan bir tanesi de Uruguay görüşmelerinde paket halinde kabul edilen 29 anlaşmadan biri olan Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşmasıdır (TRIPS)

(<https://www.telifhaklari.gov.tr/Dunya-Ticaret-Orgutu-WTO>, 2022). Covid 19 döneminde TRIPS anlaşması aşı patent haklarını ödeyemeyecek kadar fakir olan ülke vatandaşlarının aşya erişimine engel olmuştur. Covid 19 salgını döneminde İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 3-21 maddesinde yer alan; yaşama hakkı ile Sosyal güvenlik hakkı DTÖ ve ilaç şirketleri olan ülkelerin patent hakları isteği nedeniyle ihlal edilmiştir. , (https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/ders/sosyal_guvenlik/4/index.html, 2022).

COVID-19 sonrası, ticaret anlaşmaları ticaret politikalarını küresel küresel değer zincirini etkilemiş ülkelerin ticaret politikaları değişmiştir. Türkiye açısından dış ticarete Covid-19 tedbirleri kapsamında dış ticaretle ilgili mevzuat düzenlemeleri, gümrük ile ilgili, temassız gümrük işlemleri elektronik belge verme işlemleri Ticaret Bakanlığı tarafından kolaylaştırılmıştır. Stratejik ürünlerde ihracat kısıtlaması görülmüştür.

Gümrük işlemlerinde Covid-19 tedbirleri kapsamında birçok düzenleme mevcuttur, Covid-19'un mücbir sebep kabul edilmesi nedeniyle, bazı işlemlerde sürelerin ertelenmesi, durdurulması veya ek süre verilmesi, transit süre aşımalarında ceza uygulanmaması gibi sürelerle ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda diğer bir düzenleme de gümrük işlemlerinin ve başvuruların elektronik ortamda uygulanmasıdır. Örneğin; tek pencere sistemi e-başvuru işlemleri, ihracat işlemleri, liman tek pencere sistemi, ihracatta/ithalatta yerinde gümrükleme başvuru işlemleri, izinli gönderici/izinli alıcı başvuru işlemleri, yetkilendirilmiş yükümlü başvuru işlemleri, fazla mesai, yolluk ödemelerine ilişkin başvurular, vergi ödemeleri, bağlayıcı tarife bilgisi verilmesi, dâhilde ve hariçte işleme izinlerinin verilmesi, gümrük kontrolü altında işleme izinlerinin verilmesi, nihai kullanım izni başvuru işlemleri, laboratuvarlarda devam eden analiz sürecinin takibi, fikri sınai mülkiyet hakları başvurularının yapılması ve değerlendirilmesi, geçici ithalat izninin verilmesi, menşe şahadetnamelerinin ve dolaşım belgelerinin elektronik ortamda düzenlenmesi (MEDOS), TAREKS ve TSE denetimlerin elektronik ortamda beyana dayalı olarak yapılması ve sonlandırılması... vb. Bu uygulamaların yanında sarı ve kırmızı hat kriterinin en düşük seviyeye çekilmesi sağlanmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2021 . Brexit örneğinde olduğu gibi uluslararası ticaret bazı birliklerde çözümlere neden olurken bazı birliklerde birleşmeleri hızlandırmıştır. Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid 19 uluslararası yeni ticaret anlaşmalarının yeni ticaret yollarının kurgulanması, yeni anlaşmaların imzalanması, yeni birlik ve

oluşumların hazırlanmasına zemin hazırlamıştır. Elektronik ticaretteki yaygınlaşma ülkelerin yeni yazılımlar hazırlaması gerektiğini, bilişime dayalı ticaretin , bitcoin gibi kripto paraların varlığının piyasada sıklıkla görülmesi uluslararası ticarete e ticaret güvenliği, siber güvenlik, metaverse gibi yeni yazılımların yaygınlaşması sanal alemde yeni ticaret anlaşmalarının gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu araştırma gelişmiş ülkelerdeki ve gelişmekte olan ülkelerdeki ticaret anlaşmalarını kapsamaktadır. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda uluslararası birliklerin ayrı ayrı anlaşmaları ele alınması gerekmektedir.

Türkiye açısından Avrupa Birliği ‘ne üyelik sürecinde Covid 19 salgınının ortaya çıkması, Türkiye Avrupa Birliği arasında yeni anlaşmaların ve daha ılımlı bir havanın geçmesi beklenmektedir.

Türkiye’nin önemli ihracat ortağı olan AB, Gümrük Birliği ‘ni güncelleyerek ihracatta Türkiye’nin önemli ortaklarından birisi olması beklenmektedir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel S., (2021), Covid-19 Sonrası Dönemde AB-Türkiye Ticaret İlişkileri Fenerbahçe Üniversitesi Covid 19 Kongresi.

Akın, Ö. C. (2020), Dünya Ticaret Örgütü Kuralları Işığında COVID-19 Krizi.

Aslan, S., (2021), Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, –www.esosder.org
Electronic Journal of Social Sciences® ISSN:1304-0278 Ekim/October(2021) -
Cilt/Volume:20 - Sayı/Issue:80 (1735-1752).

Bülteni, T. K., (2021),
https://tim.org.tr/files/downloads/TIM_Kuresel_Gelismeler_Bulteni/T%C4%B0M

%20K%C3%BCresel%20Sekt%C3%B6rel%20Geli%C5%9Fmeler%20B%C3%BClteni%2016-31%20Ekim.pdf. (Erişim Tarihi 12.12.2021).

Bakan, S., (2021), Küreselleşmenin Az gelişmiş Ülkelere Etkileri. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, Sayı. 4, No 1, 283:292.

Bakanlığı, T., (2021), <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/genel>
(Erişim Tarihi 12.12.2021).

Behsudi, N., (2020), Virus Pushes U.S.-Chinese Relationship Toward Fracture”, Politico. (Erişim Tarihi 12.12.2021).

Birliği, T. İ., Sektörel Bölgesel gelişmeler Bülteni, (2021), https://tim.org.tr/files/downloads/TIM_Kuresel_Gelismeler_Bulteni/16-30%20Kas%C4%B1m%20T%C4%B0M%20K%C3%BCresel%20Sekt%C3%B6rel%20Geli%C5%9Fmeler%20B%C3%BClteni.pdf. (Erişim Tarihi 12.12.2021), 2021.

Ecer, K. G., (2021), Avrupa yeşil mutabakatı ve Türkiye ekonomisinin uyum politikala. İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi(9(2)), s. 125-144. (Erişim Tarihi 12.12.2021).

Ekonomi, I. C.-1., <https://hukukcular.org.tr/uluslararası-hukuk-baglamında-covid-19un-kuresel-ekonomiye-etkisi/>.. (Erişim Tarihi 12.12.2021), 2020.

Eraltuğ, A. K., (GATT) Uluslararası Ticaret Anlaşmalarının Sosyal Hükümleri Social Clauses Embodied In International Trade Agreements. TBB Dergisi (99), 2012.

Gelecekteki salgınlara karşı uluslararası antlaşma çağrısı, (2021), <https://www.dw.com/tr/gelecekteki-salg%C4%B1nlara-kar%C5%9F%C4%B1-uluslararası%C4%B1-antla%C5%9Fma-%C3%A7a%C4%9Fr%C4%B1s%C4%B1/a-57048522>. . (Erişim Tarihi 12.12.2021).

ITKIB, (2021), <https://www.itkib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-dis-ticaret-ihracat-rehberito-anlasmalari.html> adresinden alındı(Erişim Tarihi 12.12.2021).

NEWS, B., (2022), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55337783>. (Erişim Tarihi 12.12.2021).

Ozbakir, E., (2021), <https://www.mondaq.com/turkey/inward-foreign-investment/1072846/trkiye39nin-taraf-oldu287u-304ki-tarafli305-ve-ok-tarafli305-yat305r305m-anla351malar305> . Turkey: Türkiye'nin Taraf Olduğu İki Taraflı ve Çok Taraflı Yatırım Anlaşmaları 26 May 2021. adresinden alındı.

Rehinov, R. (2021). <https://www.aa.com.tr/en/health/turkey-sends-azerbaijan-medical-aid-to-fight-covid-19/1900457>. (Erişim Tarihi 12.12.2021).

REND ANALİZİ EYLÜL, (2020), chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fthinktech.stm.com.tr%2Fuploads%2Fdocs%2F1608990260_stm-covid-19-sonrasi-uluslararası-riskler.pdf%3F&clen=788646&chunk=true. adresinden alındı.

Skalar, M. S., (2021), COVID-19 ve Aşının Adil Dağıtımı: Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmaları Bağlamında Ortaya Çıkan Sorunlar. Public and Private International Law Bulletin, 41(2): 395–419. Public and Private International Law Bulletin. adresinden alındı.

Tekoğlu, A., (2020), Covid-19 Salgını ve Dış Ticarete Kriz Yönetimi: Türkiye Örneği, Gümrük Ticaret Dergisi. 7 (22), 32.

Tomiura, B. v., Bown, G., & Eventett, (https://unctad.org/system/files/official_document/osg2020d1_en.pdf, 2021)).
www.ticaret.gov.tr. (2022).

Yılmaz, H. (2022). Bölgesel Ticaret Anlaşmaları (BTA)'nın Gelişimi ve Derin Ticaret Anlaşmaları: Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) Açısından Bir Analiz. Tesam Akademi Dergisi, 7(1), 39-64.
<http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.695737>.(Erişim Tarihi 12.01.2022).

Türkiye ile imzalanan YKTK Anlaşmaları Listesi, (2022),
<https://www.sanayi.gov.tr/anlasmalar/yktk/a11602>. (Erişim Tarihi 12.01.2022).

Ticaret Bakanlığı, (2022), <https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar/karadag>. (Erişim Tarihi 12.01.2022).

https://www.wto.org/english/tratop_e/covid19_e/vaccine_trade_tracker_e.htm adresinden alındı (Erişim Tarihi 12.01.2022).

https://www.wto.org/english/tratop_e/covid19_e/vaccine_trade_tracker_e.htm adresinden alındı (Erişim Tarihi 12.01.2022).

<https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-7851/> . (Erişim Tarihi: 19.09.2020).

<https://uaabgm.ticaret.gov.tr/haberler/dunya-ticaret-orgutu-nezdinde-e-ticaret-kalkinma-icin-yatirim-kolaylastirilmas> . (Erişim Tarihi 12.12.2021).

<https://uaabgm.ticaret.gov.tr/haberler/turkiye-namibya-ktek-1-donem-toplantisi>. (tarih yok).

https://unctad.org/system/files/official-document/osg2020d1_en.pdf. (Erişim Tarihi 12.12.2021), 2021.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-2022-de-savunma-enerji-ekonomik-iyilesme-ve-asi-ihracati-konularina-yogunlasacak/2462766>. (Erişim Tarihi 12.12.2021), 2021.

<https://www.milliyet.com.tr/arama/rcep>. (Erişim Tarihi 12.12.2021).

<https://www.trthaber.com/haber/guncel/cin-dijital-ekonomi-ortaklik-anlasmasina-katilmak-icin-basvurdu-622028.html> (Erişim Tarihi 12.12.2021).

https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/who_wipo_wto_e.htm. 2022.

<https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/08/2020-Y%C4%B1%C4%B1-1.-ve-2.-%C3%87eyrek-D%C3%BCnya-Ekonomisinde-Son-Geli%C5%9Fmeler-B%C3%BClteni.pdf>.